

3.5.3 Vedlikehold av tegltak

Takstein av tegl finnes i en rekke forskjellige varianter: flat, enkeltkrummet og dobbeltkrummet, med og uten fals, med og uten glasur, rød eller svart. Den absolutt vanligste tradisjonelt sett er rød enkeltkrum stein uten fals. Taktekingen er viktig for helhetsvirkningen av en bygning og et bygningsmiljø.

GENERELT

Det er ikke uten grunn at man sier at taket er husets femte fasade. Et gammelt teglsteintak gir en vakker og levende flate, som nyere tekkingsmaterialer med mer eller mindre hell forsøker å kopiere. Dessverre produseres det ikke lenger takstein av tegl i Norge, og importert teglstein er dyrere i anskaffelse enn de fleste andre tekkingsmaterialer. Således representerer ikke gamle tegltak bare bygningshistorisk og estetisk verdi, men også økonomisk verdi. I dag finnes det en rekke leverandører av taktegl, av ulike typer.

Riksantikvarens klare holdning er at man i størst mulig grad skal gjenbruke gammel tegl, men dersom man må bytte er det viktig å bruke en tegl som er mest mulig identisk med bygningens opprinnelige stein i form, størrelse og farge.

SKADER OG SKADEÅRSAKER

Den vanligste skade er knekt stein. Årsaken kan være at steinen har forskjøvet seg pga. vind eller snøras. I tillegg kan steinen være svekket ved avskalling pga. frost eller salt. På eldre tak kan lektene bli slitt under steinenes opphengsknast, noe som fører til at steinen lettere glir ned. Takstein ved kilrenner mellom to tilstøtende flater er mer utsatt for forskyvninger. Fukt- og råteskader i undertaket; taktro eller sperrer, forekommer oftest ved kilrenner, piper og ved raftet. Årsaken kan være isdannelse, dårlige beslagsløsninger, mm. Ved raften renner det mest vann, og her driver det også mye slagregn inn.

FOREBYGGENDE TILTAK

Det er viktig å se nøye over takene minst et par ganger i året; vår og høst. Stein som har forskjøvet

Et gammelt teglsteintak gir en levende overflate som nyere tekkingsmaterialer med mer eller mindre hell forsøker å kopiere. Fra Lyngør. Foto: Arve Kjersheim © Riksantikvaren

seg legges på plass. Sprukne stein eller stein med ødelagt knast skiftes ut. Vannmengdene er størst nederst på taket og her må ødelagt stein erstattes så fort som mulig.

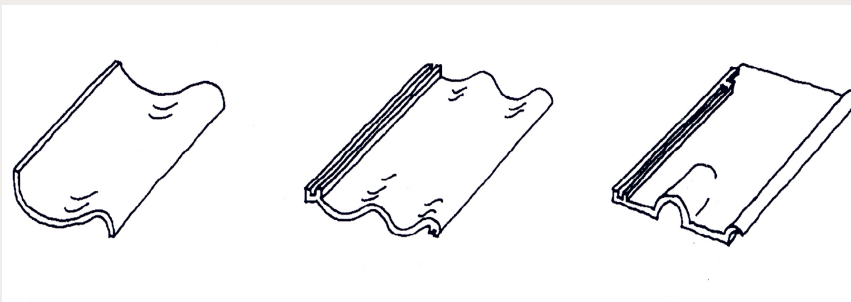
Mosegrodd stein bør renses av og til. Mose holder på fuktighet og reduserer antakelig tekkings levetid. Fjern mosen med en jernrive, stålbørste e.l. Høytrykkspyling frarådes fordi det så lett vil føre vann inn i undertaket. Det har liten hensikt å behandle steinen med kjemiske midler mot mose, lav eller algevekst, fordi virkningstiden av slik behandling er kort. (Derimot kan et bånd av kobber, bly eller sink som legges parallelt med mønet, men litt ned på takflaten, kunne redusere veksten. Regnvann som renner over båndet vil ta opp litt av metallet og avsette dette lenger ned. Metall-salter forhindrer plantevekst.)

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning og er faglig rådgiver for Miljøverndepartementet i utviklingen av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren har også ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført og har i denne sammenheng et overordnet faglig ansvar for fylkeskommunenes og Sametingets arbeid med kulturminner, kulturmiljøer og landskap.

Ny enkeltkrum tegl uten fals. Til høyre en vanlig rød variant, til venstre en kunstig eldet stein, såkalt "engobert". Foto: Sjur Mehlum © Riksantikvaren

De vanligste typer takpanner som er i handelen. Til venstre en vanlig enkeltkrummet stein uten fals, dernest den dobbeltkrummete med fals, som ikke har tradisjoner hos oss. Den tredje steinen er flat og legges i forband. Flat stein som legges på vanlig måte uten forband, har forøvrig også vært brukt.

Lav og mose trives best på skyggefulle deler av taket; på øst- og nordsiden, eller under trær. For takets del kan trærne tynnes eller holdes nede, også for å unngå at for mye løv og greiner faller ned på taket. Ved beskjæring av trær må man selvfølgelig vurdere hvilke konsekvenser dette får for helheten mellom trær, hus og landskap.

UTSKIFTING AV ENKELTSTEIN

Supplering av stein. Suppleringsstein av eldre årgang kan være vanskelig å få tak i, men det er ofte annonser for brukt taktegl på nettet. Alternativt kan det legges ny takstein og Fylkeskommunen eller Riksantikvaren kan være behjelpelig med henvisning til importører/forhandlere av ny takstein. Suppleringssteinen bør ha samme mål og krumning som den eksisterende taksteinen. Hvis suppleringssteinen avviker mye, kan man skifte ut et større felt; én takflate eller deler av en takflate, med den nyanskaffede steinen.

Ny stein har ofte en sterk rødorange farge som stikker seg ut fra den gamle taksteinen, og fargen eldes ikke på samme måte som på eldre tegl. Flere produsenter av taktegl produserer derfor engobert tegl. Steinen påføres da leirslam som fester seg til teglen under brenning, noe som gir steinen sjatteringer som skifter mellom lyse og mørke farger. Denne teglen kan være et godt alternativ, men vær oppmerksom på at noen typer patinert stein ser svært kunstige ut. Kontakt Fylkeskommunens kulturminneforvaltning eller Riksantikvaren for nærmere tips om gode produkter.

Festing av stein. I dag er det vanlig å feste endel av taksteinen med spikring ned i lekten eller med spesielle klips. Gammel teglstein er vanligvis ikke festet, med mindre taket er svært bratt eller bygningen er værutsatt. Ved supplering eller omtekkning er det neppe nødvendig å feste steinen hvis tekkingen har ligget godt tidligere. Hvis det

årlig må legges på plass mye forskjøvne stein, kan man vurdere å feste steinen på de mest utsatte delene av taket som er ved raft, gavler, møne og kilrenner. Det bores hull i steinen med bor for keramisk materiale/glass. Hullet må være litt romslig for spikeren som slås ned i lekten. Klips som finnes i handelen idag er tilpasset ny stein og er vanskelig å bruke på eldre taksteintyper som ofte varierer en del i tykkelse.

OMTEKKING

Dersom taket skal tekkes om, må takstein av tegl beholdes som tekkingsstype. Som nevnt innledningsvis er gammel taktegl et håndverksprodukt med en variasjon og et "liv" som aldri kan gjenskapes med ny takstein. I svært mange tilfeller blir dessverre fullt brukbar enkeltkrum tegl kastet og erstattet med ny takstein med fals. Dette vil gi taket et monotont og moderne utseende som aldri vil kunne gjenskape det gamle tegltakets skjønnhet. Brukbar stein sorteres ut og legges tilbake, supplert med annen gammel eller ny teglstein. Ved omtekkning må man kontrollere undertaket og evt. reparere taktro og konstruktive deler. Behold og reparer undertaket, enten det er over- og nderliggere, sutak eller av en annen type. Ikke rett opp taket, gamle hus kan «tåle» at taket ikke er plant. Det er viktig at den første steinrekken legges parallelt med raftet, og at eventuelle skjevheter tilpasses, med kapping av stein, ved møne. Den tradisjonelle enkeltkrummede teglstein er svært egnet til å legge på tak som ikke er plane, da de ikke stiller samme kravene til et plant underlag som f.eks den enkeltkrummede med fals.

Takpapp under taksteinen kan i de fleste tilfeller benyttes, men man må passe på hva slags type papp man velger. Valg av papp henger nøye sammen med den underliggende konstruksjon, spesielt i de tilfeller der det ikke er et kaldt loft under. På disse såkalte varme tak er det viktig at man velger et diffusjonsåpent belegg som ikke hindrer

Legg merke til høydeforskjellen ved takfoten. Takflaten til venstre har tradisjonell høyde på sløyfer og lekter. Dermed blir ikke takfot beslaget så stort og dominerende.
Foto: Elin Strøm © Riksantikvaren

utluftingen gjennom takflaten. Da reduserer man risikoen for høyere temperatur og fuktighet på loftet, noe som igjen minsker risikoen for råte eller insektskade. Videre er det viktig at man velger en papp av så god kvalitet at den tåler noe forsiktig tråkk i byggeperioden. I mange tilfeller kan impregnerte sutaksplater være et alternativ til takpapp, men det er mye som tyder på at levetiden for disse er noe redusert i de delene av landet der man har store nedbørmengder.

PASS PÅ TAKFOTEN!

Ved omtekking må man være oppmerksom på risikoen for at takflaten kan bli løftet 6 - 8 cm, noe som skyldes at man i dag har for vane å bruke vesentlig høyere lekter og sløyfer enn tidligere. Et slikt løft kan forvandle en smekker takfot og gesims til et klumpete og visuelt tungt tak, som kan skjemme hele fasaden. Man må derfor undersøke konsekvenser ved raftet, vindskier og ved tilslutning til andre bygningsdeler før man går i gang med arbeidet. For å unngå problemer ved f.eks takfot og vindskier kan man gå ned på tjukkelsen på både sløyfer - Riksantikvaren anbefaler 9 mm - og lekter, hvor man bør holde seg til de tradisjonelle 21 mm. Vær tydelig på og presiser maksimal tykkelse på sløyfer og lekter overfor taktekkeren!

Lekter og evt. sløyfer skal være av uimpregnert virke. Dette har lang nok levetid, holdbarheten ser man jo selv ved omtekkingen. Som nevnt ovenfor vil teglsteinen «gnage» på lektene i oppleggspunktet og tettvekst virke vil motstå slik slitasje langt bedre enn tilfeldig valgt trykkimpregnert tre. Trykkimpregnerte materialer er i tillegg giftige, og kan hverken brennes eller komposteres, men må behandles som spesialavfall ved neste gangs omtekking. På enkelte bygninger kan det ligge eldre tekkning av never, spon, flis eller torv under taksteinen. Dette må i så fall beholdes som et historie- og tradisjonsfortellende element ved bygningen.

Vindskiene er viktige for husets utseende. De må derfor beholdes i så stor grad som mulig. Deler som må skiftes, kopieres nøyaktig. Er utformingen spesiell, bør man merke og lagre noen eksempler som kan tjene både som dokumentasjon av tidligere utførelse og som mal for kopiering ved neste gangs utskifting. Ta en kikk på hvordan vindskier i området er utformet. Vannbord på vindskiene skal ikke beslås. Sørg heller for å få tak i så godt virke som mulig, både til vindskier og vannbord. Det vil si tettvekst, helst malment furuvirke eller godt granvirke. Trykkimpregnerte materialer skal ikke brukes.

BESLAG

Beslag skal være lik de opprinnelige eller av «tradisjonelle» materialer som sink, bly, kobber eller galvanisert stål. Dette er blikkenslagerarbeid. Beslagene kan enten stå ubehandlet eller males. I kyststrøk må man male, da særlig sink tæres av salt. Både sink og galvanisert stål må avfettes og etsgrunnes, før man maler over med en dekkende oljemaling.

Det må ikke brukes ferdigbukkede og plastbelagte beslag av stål. De er laget for standardhus og er vanskelig å tilpasse eldre bygninger som ikke er «standardisert» og som vi heller ikke ønsker å standardisere. Plastmalingens struktur avviker vesentlig fra vanlig tradisjonell maling. Den eldes også på en annen og mindre naturlig måte, og er kanskje ikke mulig å vedlikeholde.

Ved valg av beslag må man være oppmerksom på risikoen for galvanisk korrosjon. Et «edelt» metall bør ikke være i kontakt med eller ha avrenning mot et «uedelt». Kobber, bly, jern, sink og aluminium er rekkefølgen, med kobber som det ed-leste og aluminium som det mest uedle. Kombinasjonen kobber - aluminium er spesielt uheldig. Ha også metallet i evt. lynavleder i mente. Større tekkingsarbeider eller omtekking av fredete hus må være godkjent av Kulturminneforvaltningen i fylkeskommunen før arbeidene starter.

RÅDENE SOM GIS ER BASERT PÅ GRUNNPRINSIPPER INNEN BYGNINGSVERNET.

DE VIKTIGSTE ER:

- Mest mulig av alle deler av bygningen skal bevares. Inngrepene ved vedlikehold eller utbedring må være så små som mulig.
- Det er bedre å vedlikeholde framfor å reparere, og det er bedre å reparere framfor å skifte ut.
- Det må brukes tradisjonelle materialer både ved vedlikehold og evt. utskifting.
- Skjulte deler av bygningen (konstruksjon) er like viktig å ta vare på som synlige (overflate).
- Hvis man må endre, er det bedre å føye noe til enn å fjerne originale eller gamle deler. Det beste bygningshistoriske «arkivet» er bygningen selv.
- Gamle ombygninger og endringer av en bygning er ofte viktige å bevare. De kan fortelle om bygningens livshistorie gjennom skiftende stilretninger og bruk.

I og med at alle gamle bygninger er forskjellige, kan noen av rådene som gis, ha generell karakter. Utførelsen i hvert enkelt tilfelle må tilpasses bygningen. Den viktigste informasjonen om vedlikeholdsmetode og materialbruk finner man ikke i dette bladet eller i noen lærebok, men i bygningen selv og i den lokale tradisjonelle byggeskikken på stedet.

Bildet viser at det kan være stor forskjell på ny og gammel glassert taktegl, selv om de i prinsippet er av samme type, dvs enkeltkrum og uten fals. Vi ser at den nye steinen har en vesentlig kraftigere krumming, hvilket gir takflaten et annet preg. Det er derfor viktig å bevare de gamle glasserte taksteinene (som på høyre takflate).

Foto: Harald Ibenholt© Riksantikvaren

Litteraturliste

- Drange T., H.O. Aanensen, J. Brønne: Gamle trehus, Oslo 1993
Fortidsminneforeningen: Gode råd om tak på eldre hus, Oslo 1990
Thurell S.: «Vård av Tråhus», Natur och kultur 1993
Norges byggforskningsinstitutt: Byggforskserien

Informasjonsarket er er del av serien Riksantikvarens informasjon om kulturminner. Flere publikasjoner i samme serie finnes på våre nettsider www.riksantikvaren.no

Besøksadresse: Dronningensgate 13, 0152 Oslo,

Postadresse: Riksantikvaren, Direktoratet for kulturminneforvaltning, Postboks 8196 Dep. N-0034 Oslo

Telefon: (+47) 22 94 04 00, Telefaks: (+47) 22 94 04 04, e-post: postmottak@ra.no

Utgitt september 2011